

Onderwijsondersteuning Zieke Leerlingen

Zorgen over, zorgen voor...

De leerling met een chronische of langdurige ziekte

Ria Bakker | Mienke Engwerda | Janet Bootsma

Zorgen over, zorgen voor...

*De leerling met een chronische
of langdurige ziekte*

Ria Bakker

Mieneke Engwerda

Janet Bootsma

Colofon

© 2018 Educatieve Voorziening, Universitair Medisch Centrum Groningen

Titel: Zorgen over, zorgen voor...De leerling met een chronische of langdurige ziekte

Tekst: Ria Bakker, Mieneke Engwerda, Janet Bootsma, Marije Kort

Redactie: Anjo Geluk-Bleumink, Daphne Geluk, Loes Smit-de Vries

Eindredactie: Mieneke Engwerda, Ria Bakker

Fotografie: Antoinette Borchert
Gerald Emming,
Dijks Fotografie

Vormgeving: Letter & Lijn

Uitgever: Netwerk Ziezon: het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs.

Dit is een uitgave van Netwerk Ziezon in het kader van informatie, advies en ondersteuning aan leerkrachten en intern begeleiders werkzaam in het primair onderwijs alsmede mentoren, zorgcoördinatoren en vakdocenten werkzaam in het voortgezet onderwijs wanneer zij te maken krijgen met leerlingen die in hun onderwijs beperkt worden door een chronische of langdurige (psycho) somatische ziekte.

www.ziezon.nl

Bezuidenhoutseweg 161, 2594 AG Den Haag

DHD Drukkerij, Groesbeek

Eerste druk: juni 2010

Tweede druk: september 2014

Derde druk: juli 2018

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij de wet bepaalde uitzonderingen mag niets van deze uitgave worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, zonder de toestemming van de eindredacteur en de uitgever.

Wenckebach Instituut

umcg

Netwerk Ziezon
ziek zijn & onderwijs

Inhoudsopgave

Gebruikte termen		7
Voorwoord		9
Hoofdstuk 1	Ziek zijn en toch naar school?	11
	Dat kan! Sterker nog, uw leerling heeft er recht op. Wanneer een leerling chronisch ziek is, kan school juist van grote betekenis zijn! In dit hoofdstuk leest u waarom.	
Hoofdstuk 2	Eerste aanpak bij een chronisch zieke leerling	13
	In dit hoofdstuk vindt u de eerste stappen richting een onderwijsprogramma voor uw zieke leerling. In gesprek gaan met de leerling en zijn ouders, ondersteuning vragen, klasgenoten informeren, het contact tussen kind en klasgenoten en de aandacht voor eventuele broers en zussen. Bij elke stap hoort een aantal actiepunten. U kunt de stappen doorlopen vanaf het moment dat u te horen krijgt dat uw leerling ziek is.	
Hoofdstuk 3	En dan... naar school	21
	Aanpassingen die het volgen van onderwijs voor een zieke leerling mogelijk maken, vindt u in dit hoofdstuk. Ze zullen niet allemaal op uw leerling van toepassing zijn; zie ze als mogelijke interventies.	
Hoofdstuk 4	Ondersteuning voor de leraar	31
	De verantwoordelijkheid voor de continuering van het onderwijs ligt bij de school waar de leerling is ingeschreven. Ook als deze leerling door zijn ziekte regelmatig of voor langere tijd afwezig is. Scholen kunnen hiervoor op verschillende manieren ondersteuning krijgen.	

Hoofdstuk 5	Ziezon	35
	Ziezon is het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs. U leest in dit hoofdstuk met welke diensten en middelen ziezon u in de dagelijkse praktijk kan ondersteunen en hoe u in contact komt met een consulent onderwijsondersteuning zieke leerling.	
	Relevante websites	37
	In dit boekje vindt u verschillende verwijzingen naar informatieve websites. Op deze pagina worden die sites voor u op een rijtje gezet.	
	Gebruikte literatuur	39

Gebruikte termen

- Chronisch ziek:** Een chronische somatische aandoening of een langdurige ziekte hebben: een lichamelijke aandoening die veelal levenslang aanwezig is. De aandoeningen zijn niet te genezen maar met behulp van medicatie en leefregels vaak wel in meer of mindere mate onder controle te houden. Veel van deze chronische somatische aandoeningen gaan gepaard met vermindering van de levenskwaliteit.
- Consulent OZL:** Consulenten Onderwijsondersteuning Zieke Leerlingen.
- Hij:** Hij kan ook gelezen worden als zij.
- Leerling:** Waar leerling staat wordt zowel een meisje als een jongen bedoeld.
- Leraar:** Leerkrachten en docenten in het basis-, voortgezet- en beroepsonderwijs.
- Netwerk Ziezon:** Het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs.
- Ouder:** Waar ouder staat, wordt ook de pleegouder of verzorger bedoeld die de oudertaak (deels) vervult.
- Zieke leerling:** Met zieke leerling wordt bedoeld de leerling met een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte. Een leerling is meer dan zijn ziekte. Voor de leesbaarheid hebben wij voor deze uitgave toch gekozen voor de term zieke leerling.

Voorwoord

In Nederland heeft tenminste één op de zeven leerlingen een chronische aandoening. Een deel daarvan is chronisch somatisch. Daarnaast heeft het onderwijs te maken met leerlingen die langdurig ziek zijn. In iedere reguliere klas zitten gemiddeld drie leerlingen met een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte. Een deel van deze leerlingen heeft aanpassingen nodig om het schoolprogramma te kunnen volgen.

Scholen zijn verantwoordelijk voor hun zieke leerlingen. Voor u als leraar kan dit een extra belasting zijn en vragen oproepen. In Nederland zijn er allerlei voorzieningen die leraren ondersteunen als een van hun leerlingen een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte heeft.

Deze uitgave is samengesteld voor u, leraar in het basis-, voortgezet- of middelbaar beroepsonderwijs, die geconfronteerd wordt met een leerling met een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte. In dit boekje vindt u informatie over de ondersteuning en begeleiding van deze leerlingen. Het is bedoeld om u te informeren en houvast te bieden: een eerste stap naar begeleiding van de leerling.

In deze derde druk zijn de nieuwste ontwikkelingen binnen het onderwijs en de begeleiding van zieke leerlingen verwerkt.

De collega's die hebben meegelezen en meegedacht, willen we hierbij van harte bedanken.

Dit boekje is geen blauwdruk voor alle leerlingen met een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte: elke leerling is uniek in zijn eigen situatie! Met dit boekje willen we een bijdrage leveren aan een zo ononderbroken mogelijke schoolloopbaan van deze leerlingen.

Ria Bakker, Mieneke Engwerda

Groningen, voorjaar 2018

1 Ziek zijn en toch naar school?

Dat kan en sterker nog, uw leerling heeft er recht op! Wanneer een leerling chronisch ziek is, kan school juist van grote betekenis zijn. In dit hoofdstuk leest u waarom.

Wat is het belang van onderwijs als een leerling ziek is?

Vertrouwd

Onderwijs is een vertrouwd gegeven. In de onbekende medische wereld kan het bekende onderwijs de leerling houvast bieden.

Structuur en afleiding

Bezig zijn met schoolwerk brengt afleiding en geeft structuur aan de dag.

Voorkomen van sociaal isolement

Klasgenoten en vrienden van uw leerling zijn diegenen met wie hij een groot deel van de week doorbrengt. Als de leerling regelmatig in het ziekenhuis wordt opgenomen of ziek thuis is, is hij niet meer automatisch aanwezig bij de dagelijkse bezigheden, toch blijven die belangrijk. Deelnemen aan school, ook op afstand, betekent bij je vrienden en hun belevenissen blijven horen.

Beroep doen op wat het kind wel kan

Bij een zieke leerling komt de focus vooral te liggen op wat hij mankeert en wat hij niet kan. Onderwijs doet een beroep op de gezonde kant van het kind. Er wordt gekeken naar wat hij wel kan en daar wordt bij aangesloten.

Leerachterstand beperken

Met schoolwerk bezig zijn, zorgt ervoor dat de leerling zoveel mogelijk bij blijft met de klas.

Toekomstperspectief bieden

Als schoolprestaties er toe doen, horen zieke leerlingen er ook bij. Het geeft de mogelijkheid om aan je toekomst te werken.

2 Eerste aanpak bij een chronisch zieke leerling

In dit hoofdstuk vindt u de eerste stappen naar een onderwijsprogramma voor uw zieke leerling. In gesprek gaan met de leerling en zijn ouders, ondersteuning vragen, klasgenoten informeren, het contact tussen de zieke leerling en zijn klasgenoten en de aandacht voor eventuele broers en zussen. Bij elke stap hoort een aantal actiepunten. U kunt de stappen doorlopen vanaf het moment dat u te horen krijgt dat uw leerling ziek is.

Stap I Ga in gesprek met de leerling en zijn ouders

Betrek de leerling voor zover mogelijk bij het bespreken van de onderstaande punten.

- Noteer belangrijke (contact)gegevens en informatie over de ziekte. Besteed hierbij ook aandacht aan calamiteiten en aan wat u kunt doen als ze zich voordoen.

- Spreek binnen uw school een vaste contactpersoon af en zorg ervoor dat de ouders over de contactgegevens met de school beschikken.
Met deze persoon onderhouden de ouders het contact en maken ze afspraken. De contactpersoon hoeft niet de eigen leraar of mentor te zijn.
- Spreek vaste contactmomenten af met de ouders of met een, door de ouders aangewezen, contactpersoon.
- Vraag naar de verwachtingen die de ouders en de leerling van de leraar of van de school hebben en bespreek of u en de school hieraan kunnen voldoen.
- Vraag wat uw leerling op korte en eventueel langere termijn kan en wil.
Denk hierbij aan de mate van betrokkenheid vanuit school, de aanwezigheid op school en het werken aan schooltaken.
- Bespreek welke beperkingen de leerling nu ervaart door zijn ziekte, of mogelijk in de toekomst zal tegenkomen. Ga ook na of er hulpmiddelen ingezet moeten worden.
- Maak afspraken over de informatie die over de zieke leerling verspreid mag worden en in welke vorm.
- Spreek af wie er wordt ingelicht, door wie dat gedaan wordt en op welke manier dat gebeurt.
- Bespreek hoe het contact met klasgenootjes onderhouden kan worden.
- Als er broers en/of zussen zijn, bespreek dan op welke manier er aandacht aan hen wordt gegeven.

Stap II Interne en externe ondersteuning

Binnen scholen varieert de wijze waarop collega's elkaar belangrijke informatie doorgeven over de zieke leerling. Hoe dit gebeurt hangt ook af van de gemaakte afspraken met de ouders. Wanneer u behoefte heeft aan praktische of emotionele

ondersteuning, bespreek dit dan binnen uw team. Mogelijk kan de intern begeleider of zorgcoördinator hier een belangrijke rol in spelen.

Alle scholen, zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs, hebben een schoolondersteuningsplan opgesteld. Voor leerlingen die ondersteuning nodig hebben die niet in het reguliere ondersteuningsaanbod zit, moet de school een ontwikkelingsprofiel opstellen.

In het ontwikkelingsprofiel staat onder meer beschreven welke extra ondersteuning en begeleiding de leerling nodig heeft en op welke manier en door wie dit geboden wordt. Het ontwikkelingsprofiel wordt in overleg met de leerling en zijn ouders opgesteld en moet regelmatig besproken en, indien nodig, aangepast worden.

Voor ondersteuning in de begeleiding van zieke leerlingen kunt u consulents OZL inschakelen. Deze consulents OZL zijn werkzaam bij een Educatieve Voorziening van een Universitair Medisch Centrum of een onderwijsadviesbureau. (zie hoofdstuk 4).

Bij ieder ziektebeeld is er in meer of mindere mate sprake van verzuim. Ziekte is in principe geoorloofd verzuim, maar als er sprake is van langdurig verzuim is het belangrijk dit wel te melden bij de leerplichtambtenaar als overig verzuim.

Stap III Informeer de klas

Het is belangrijk dat klasgenoten van de zieke leerling worden geïnformeerd, zeker als er vragen komen of als de ziekte en de gevolgen daarvan voor klasgenoten merkbaar zijn. Dit stimuleert het meeleven van de klas. Ook voorkomt het dat klasgenoten onbegrip en onrecht ervaren waaruit bijvoorbeeld pestgedrag zou kunnen ontstaan.

De meeste kinderen willen geen uitzondering zijn en dat geldt nog sterker tijdens de puberteit. Bespreek de voor- en nadelen van het informeren van de klas en respecteer het besluit van de zieke leerling. Laat dit onderwerp eventueel in een later stadium terugkomen.

De manier waarop de klas wordt geïnformeerd hangt af van de zieke leerling, de klas, de leraar en de ouders. Zoek naar een manier die voor iedereen acceptabel is en waar u als gespreksleider achter kunt staan. Bij het informeren van de klas zijn de volgende punten belangrijk:

Vorbereiding

- Zorg ervoor dat u precies weet welke informatie de zieke leerling en de ouders wel en niet willen geven en dat u weet op welke manier deze informatie mag worden gegeven.

Opbouw van het gesprek

- Geef medische informatie over de ziekte en de behandeling.
- Geef duidelijk aan of de ziekte besmettelijk is of niet.
Onterechte angst over besmettelijkheid kan het contact met de zieke leerling negatief beïnvloeden.
- Bereid klasgenoten voor op een veranderd uiterlijk of gedrag.
Soms veroorzaakt een ziekte of de medicatie veranderingen in het uiterlijk of gedrag van de leerling. Dit kan voor de zieke leerling zelf een drempel zijn om terug te keren in de klas. Ook voor de klasgenoten kan een veranderd uiterlijk of gedrag van invloed zijn op het maken van contact.
Door de klasgenoten voor te bereiden op veranderd uiterlijk of gedrag voorkom je een schrikreactie. Een schrikreactie kan voor de zieke leerling maar ook voor klasgenoten kwetsend zijn. Ook kunnen de geschrokken klasgenoten zich schuldig voelen over hun reactie. Dit kunt u doen door bijvoorbeeld voor terugkeer in de klas een foto te laten zien of contact te maken via Skype.
- Benoem eventuele aanpassingen en de redenen ervan.
Als de zieke leerling aanpassingen nodig heeft, geeft dit klasgenoten soms het gevoel dat hij wordt voorgetrokken. Dit kan het contact tussen de zieke leerling en zijn klasgenoten belemmeren. Het is belangrijk dat u uitlegt welke aanpassingen de zieke leerling nodig heeft en waarom. Eventuele gevoelens van jaloezie en onrecht kunnen dan plaats maken voor begrip en steun.
- Wees duidelijk over de reden van afwezigheid van de zieke leerling.
Dit voorkomt dat klasgenoten er over gaan speculeren.

Tijdens het gesprek

- Wees duidelijk en eerlijk in uw bewoordingen.

Dit voorkomt dat leerlingen eigen denkbeelden ontwikkelen en onterecht angstig worden.

- Geef ruimte aan emoties.
Het gesprek kan emotionele reacties oproepen bij u of bij de klasgenoten. Het is goed om uw emoties te tonen in de klas, maar ze mogen niet de overhand krijgen. Bent u bang dat dit wel gebeurt, vraag dan een collega ter ondersteuning bij het gesprek. Het kan ook helpen om voorafgaand aan het gesprek uw eigen emoties en gevoelens te benoemen of ze met collega's te bespreken.
- Nodig klasgenoten uit hun gevoelens te tonen en vragen te stellen.
Denk hierbij aan:
  - Ervaringen van klasgenoten met zelf ziek zijn
  - Ervaringen van klasgenoten met ziek zijn in de familie of omgeving
  - Associaties van klasgenoten bij het begrip 'ziekte' en het desbetreffende ziektebeeld
  - Ervaringen, de relatie of de band van klasgenoten met de zieke leerling
  - Vragen bedenken om aan de zieke leerling te stellen.
  - Een manier om de zieke leerling een hart onder de riem te steken. Een inspiratiebron daarvoor kunnen ervaringen van klasgenoten zijn. Waaraan hebben zij steun gehad toen zij ziek waren of welke steun ervoeren mensen in hun omgeving toen zij ziek waren?
- Gebruik indien nodig ondersteunend materiaal.
U kunt de uitleg van een ziektebeeld verduidelijken met ondersteunend materiaal zoals een boek, spelletje of informatieve film. Het landelijk netwerk Ziezon (zie ook hoofdstuk 5) en verschillende patiëntenverenigingen kunnen u hierover meer informatie geven.

Na het gesprek

- Plaats een 'vragenbox'.
Sommige kinderen durven hun vragen niet hardop in de klas te stellen. Ook kan het gesprek later nog vragen oproepen bij de leerlingen. Hiervoor kunt u bijvoorbeeld een vragenbox plaatsen achter in de klas of op een centrale plek in school. Ook kunt u de leerlingen uitnodigen hun vragen via Whatsapp of e-mail naar u toe te sturen.

- Blijf de klasgenoten informeren.
Houd regelmatig een klassengesprek om de klasgenoten te informeren over de zieke leerling.

Stap IV Spreek af hoe het contact met de zieke leerling onderhouden wordt

Voor een zieke leerling is steun en betrokkenheid van klas- en leeftijdsgenoten belangrijk. Als een leerling langdurig afwezig is, bestaat de kans dat het contact verwatert. Als leraar speelt u een belangrijke rol in het onderhouden van de contacten. U kunt structuur aanbrengen in de mate en de manier van het contact. Bijvoorbeeld door af te spreken om regelmatig een bericht te sturen en/ of op bezoek te gaan.

Persoonlijk en creatief

Het is ook waardevol om betrokkenheid en steun te laten blijken op andere persoonlijke en creatieve manieren. Denk bijvoorbeeld aan:

- Een grote kaart maken met de klas
- Een filmpje maken
- Een klassenlogboek bijhouden
- Een fotoboekje maken
- Een vlaggenlijn maken waarvan elke leerling een vlaggetje vormgeeft

Sociale media en de zieke leerling

In het leven van veel leerlingen nemen sociale media een belangrijke plaats in. Wanneer een leerling ziek wordt, is dat niet anders. Veel leerlingen houden contact met elkaar via de sociale media. Dit is ook een manier om een zieke leerling bij school te blijven betrekken.

Het bespreken van de ziekte in sociale media vereist, net als andere gevoelige onderwerpen, een voorzichtige benadering.

- Ga met de leerlingen en ouders in gesprek over de communicatie over de zieke leerling en de ziekte in de verschillende sociale media.
- Bekijk samen met uw leerlingen hoe sociale media kunnen worden gebruikt om de zieke leerling bij school te betrekken. Bijvoorbeeld door het gebruik van skype of een afgeschermd facebookpagina voor de klas.
- Afspraken over het gebruik van sociale media kunt u laten aansluiten bij het mediaprotocol van uw school.

Feesten en uitjes

Als er feesten of klassenuitjes zijn in de periode dat de zieke leerling afwezig is, is het goed om hem wel uit te nodigen. Afhankelijk van de leeftijd van de zieke leerling bepaalt u of het hem rechtstreeks gevraagd wordt of via de ouders. U kunt met de ouders meedenken over aanpassingen of vormen van ondersteuning om zijn aanwezigheid mogelijk te maken. Kan de zieke leerling niet deelnemen, betrek hem er dan wel bij. Bijvoorbeeld door een kaartje te sturen als de klas op schoolreisje is of een verslag met foto's te maken. Denk hierbij ook aan de inzet van sociale media.

Stap V Aandacht voor eventuele broers en zussen

Broers en zussen van uw zieke leerling worden geconfronteerd met gevoelens als verdriet, angst, boosheid of onbegrip en kunnen hierdoor van slag zijn. De thuissituatie is vaak veranderd waardoor structuur en stabiliteit minder geworden zijn of kunnen ontbreken. De vaste structuur op school kan dan herkenbaar en prettig gevonden worden.

Vaak gaat veel aandacht van familie en vrienden naar het zieke kind binnen het gezin. Als klasgenoten van broers en zussen op de hoogte zijn van de situatie, kunnen zij steun en begrip tonen. Dit kan de moeilijke tijd voor de broers en zussen wat draaglijker maken. Tijdens het gesprek met de ouders is al afgesproken hoe er omgegaan wordt met de broers en zussen en wat er wel en niet verteld mag worden. Soms willen broers en zussen geen uitzondering zijn en dan kan besloten worden de klas niet op de hoogte te stellen.

Aandachtspunten voor de begeleiding van de broers en zussen zijn:

- Vraag regelmatig aan de broers en zussen hoe het met hen gaat.
- Zorg voor een vaste persoon vanuit de school, die de contacten met de broers en zussen onderhoudt.
- Zie de broers en zussen niet als aanspreekpunt om informatie te vragen over het zieke kind binnen hun gezin.

Meer informatie over dit onderwerp vindt u in het boekje 'Zorgen over, zorgen voor... De leerling met een zieke broer of zus' (Bakker, Bootsma & Boom, 2018). Deze informatie is te vinden op de site van Netwerk Ziezon; www.ziezon.nl.

Stap VI Blijf opvoeden

Ouders en grootouders worden geconfronteerd met een kind dat (ernstig) ziek is. Er gaat veel aandacht naar de ziekte, de behandeling en de gevolgen hiervan. Hierdoor wordt het opvoeden soms naar de achtergrond verdrongen. Toch blijft het belangrijk dat ook kinderen met een chronische aandoening regels en grenzen ervaren. Voor leraren is hier een belangrijke rol weggelegd. Houd goed bij wat uw leerling kan en wat de grenzen zijn die de ziekte met zich meebrengt. Behandel hem, binnen die mogelijkheden, op dezelfde manier als de andere leerlingen. Dit geldt ook voor de regels en grenzen binnen uw klas of school.

3 En dan... naar school

Aanpassingen die het volgen van onderwijs voor een zieke leerling mogelijk maken, vindt u in dit hoofdstuk. Ze zullen niet allemaal op uw leerling van toepassing zijn; zie ze als mogelijke interventies.

De meeste zieke leerlingen willen hun onderwijsproces zoveel mogelijk voortzetten. Soms lopen ze door de gevolgen van hun ziekte en behandeling achter op de schoolplanning en kunnen ze niet meer volledig meedraaien met hun klasgenoten. Ook kan een zieke leerling onzeker zijn over een veranderd prestatievermogen of uiterlijk en opzien tegen het weerzien met zijn klasgenoten. Soms is hij afhankelijk van ondersteunende hulpmiddelen om op school te zijn of te komen.

Aanpassingen binnen het onderwijs kunnen de drempel verlagen om (weer) naar school te gaan. Het is belangrijk dat u klasgenoten informeert over de reden van de aanpassing. In hoofdstuk 2 heeft u hierover meer kunnen lezen.

Mobiliteit

Naar school

De conditie van de zieke leerling kan dusdanig verslechterd zijn, dat de reis naar school te inspannend is. Alternatieve vervoersmogelijkheden zijn afhankelijk van de afstand tussen huis en school en de mogelijkheden van de ouders. Voorzieningen voor leerlingenvervoer verschillen per gemeente.

De aanschaf van een elektrische fiets geeft de zieke leerling de mogelijkheid om, ondanks zijn verminderde conditie, met zijn vrienden naar school te gaan.

Binnen school

In het voortgezet onderwijs kunnen de lokaalwisselingen lichamelijk uitputtend zijn. Om deze wisselingen voor de zieke leerling te vergemakkelijken kunt u denken aan;

- een liftpas, zodat de leerling niet bij elke wisseling de trap hoeft te nemen.
- de leerling meer tijd geven voor de wisselingen.
- de lessen op de begane grond laten plaatsvinden.
- de lessen laten plaatsvinden in lokalen die bij elkaar in de buurt liggen.

Het dragen van een zware boekentas vraagt veel energie. Een extra boekenpakket op school kan de zieke leerling ontlasten. Als de vakken in vaste lokalen gegeven worden, kunnen de boeken over die lokalen verdeeld worden.

Bij immobiliteit, een verslechterde conditie of pijn kan het gebruik van een rolstoel of een segway het verplaatsen binnen de school makkelijker maken. Mocht uw leerling daar gebruik van maken, denk dan aan de bereikbaarheid van bijvoorbeeld het lokaal en de toiletten.

De ouders van de zieke leerling kunnen bij het UWV een vergoeding aanvragen voor aanpassingen en hulpmiddelen die meestal niet op een school aanwezig zijn, zoals aangepast meubilair, schrijfhulp en computervoorzieningen. Meer informatie hierover is te vinden op www.uwv.nl/particulieren/voorzieningen-onderwijs

Aanpassingen in de klas

Aandacht en concentratie

Als gevolg van ziekte en behandeling kan uw leerling (tijdelijk) vermoeid zijn en/ of een verminderde concentratie hebben. U kunt hem dan ondersteunen door bijvoorbeeld;

- Een plek in de klas te zoeken waar hij zo weinig mogelijk afgeleid wordt door klasgenoten of andere prikkels.
- Contact te houden met uw leerling tijdens het werken, zodat u het merkt als hij zich minder op zijn schoolwerk kan concentreren.
- Korte opdrachten of taken te geven.
- Rustmomenten in te lassen tussen de opdrachten of lessen door.

Samenwerken

Het werken aan schooltaken kan ondergeschikt zijn aan het naar school gaan, het contact met klasgenoten staat dan voorop. Kies er voor de zieke leerling niet apart te zetten, maar in kleine groepjes of tweetallen te laten werken. Ook als hij door zijn ziekte een verminderde concentratie heeft.

Mogelijkheid om te rusten

Soms kan uw leerling de hele schooldag niet volhouden. Creëer een plek, in of buiten de klas, waar hij kan uitrusten als hij daar behoefte aan heeft. Hierdoor krijgt de leerling de mogelijkheid langer op school te blijven.

Een aangepast lesprogramma

De zieke leerling volgt deels of volledig het onderwijs op school, thuis of in het ziekenhuis. Aanpassingen in het lesprogramma kunnen noodzakelijk zijn om een achterstand te voorkomen of te beperken. Evalueer regelmatig of de afgesproken aanpassingen nog van toepassing of toereikend zijn. Hieronder worden aandachtspunten genoemd voor aanpassingen in het lesprogramma van het basis- en voortgezet onderwijs.

Afwijken van onderwijstijd

Wanneer een leerling door zijn ziekte tijdelijk of gedeeltelijk niet naar school kan gaan, is het mogelijk deze leerlingen een op maat gemaakt onderwijsprogramma aan te bieden door af te wijken van het minimum aantal uren onderwijstijd. Het bevoegd gezag van de school vraagt hiervoor instemming van de inspectie via het Internet Schooldossier.

Het afwijken van de onderwijstijd is een mogelijkheid om extra ondersteuning aan de leerling te bieden, zodat onderwijsdoelen en uitstroomprofiel behaald kunnen worden. In het ontwikkelingsperspectief moet worden onderbouwd waarom de afwijking van onderwijstijd noodzakelijk is voor de leerling en hoe de leerling weer toegroeit naar het volledige aantal onderwijsuren op school. Deze regeling geldt voor zowel het basis- als het voortgezet onderwijs.

Basisonderwijs

Maak samen met de ouders en eventueel de zieke leerling een duidelijke en realistische planning en informeer de klasgenoten en het team hierover. Mogelijke aanpassingen zijn:

- De lesstof indikken: de leerling werkt alleen het strikt noodzakelijke of belangrijkste onderdeel van de les door.
- De leerling volgt alleen de hoofdvakken zoals rekenen, taal en spelling.
- Varieer in de volgorde van de vakken in verband met vermoeidheid en verminderde concentratie. Zo voorkomt u dat de leerling steeds hetzelfde vak krijgt op het moment dat hij het minst geconcentreerd is.
- Denk na over de afname van toetsen uit het leerlingvolgsysteem en de CITO eindtoets. Kunnen alle toetsen worden afgenomen en is dat noodzakelijk? Als een toets thuis of in het ziekenhuis wordt afgenomen, welke afspraken moeten dan gemaakt worden?
- Neem toetsen af op een moment dat de leerling zich goed kan concentreren, bijvoorbeeld 's morgens of direct nadat de leerling gerust heeft.

- Stel een pakket samen met lesboeken en schriften zodat de leerling ook thuis of in het ziekenhuis kan werken. Maak daarbij een duidelijke planning, zodat de leerling weet wat er van hem verwacht wordt.

Voortgezet onderwijs

Contact tussen ouders en school is op het voortgezet onderwijs minder vanzelfsprekend dan in het basisonderwijs. Het maken en vastleggen van afspraken is daardoor nog belangrijker. Maak een duidelijke en realistische planning met ouders en de leerling. Informeer de docenten van de leerling over de aanpassingen. Zijn de aanpassingen zichtbaar voor de klasgenoten, overleg dan met de zieke leerling welke aanpassingen besproken worden met de klas. Het bevoegd gezag moet de inspectie op de hoogte stellen van de gemaakte aanpassingen.

Mogelijke aanpassingen zijn:

- De lesstof indikken.
De leerling werkt alleen het strikt noodzakelijke of belangrijkste onderdelen van een vak door
- Aanpassingen in het lesrooster.
Dit maakt ruimte voor het benodigde behandel-, herstel- of revalidatieproces. Stem het lesrooster zoveel mogelijk af op de mogelijkheden van de leerling. Voor de ene

leerling is het belangrijk het vakkenpakket dusdanig in te roosteren dat de leerling zoveel mogelijk aansluitende lessen heeft. De leerling houdt daardoor dagdelen vrij in plaats van tussenuren. Voor de andere leerling is het belangrijk een rooster met rustmomenten te maken.

- De leerling volgt alleen de kernvakken of de vakken waarin examen wordt gedaan. Als een leerling in de onderbouw niet in staat is het volledige onderwijsprogramma te volgen heeft het bevoegd gezag de mogelijkheid af te wijken van dit programma. In de tweede klas van het VMBO en de derde klas van HAVO of VWO kan in het onderwijsprogramma rekening worden gehouden met de vakkenpakket of het profiel dat de leerling zal kiezen.

Wanneer aanpassingen in het onderwijsprogramma langer duren kunnen deze consequenties hebben voor de keuzemogelijkheden van de leerling tijdens het vervolg van zijn schoolcarrière, bijvoorbeeld bij het kiezen van een sector in het vmbo of profiel in de havo of het vwo. Het is belangrijk deze consequenties bespreekbaar te maken. Uitgebreide informatie over vrijstellingen is te vinden op de website www.rijksoverheid.nl/leerplicht.

- Voorwaardelijk overgaan

Wanneer door ziekte aan het einde van het schooljaar een achterstand is ontstaan en er getwijfeld wordt over het bevorderen van de leerling naar de volgende klas, kan het bevoegd gezag van school de leerling voorwaardelijk laten overgaan. Voorwaardelijk overgaan moet duidelijk in het eindrapport worden beschreven, net als de voorwaarden en wanneer de leerling definitief kan overgaan.

- Een cursusjaar uitspreiden over twee schooljaren.

Wanneer de belastbaarheid van de leerling dermate beperkt is dat aanpassingen niet voldoende mogelijkheden bieden om het schooljaar af te ronden, kan een cursusjaar verdeeld worden over twee schooljaren. De leerling hevelt een deel van zijn vakkenpakket over naar het volgende schooljaar.

- Denk na over de afname van de toetsen

Kunnen alle toetsen worden afgenomen en is dat noodzakelijk? Als een toets thuis of in het ziekenhuis wordt afgenomen, welke afspraken moeten dan gemaakt worden?

Neem toetsen af op een moment dat de leerling zich goed kan concentreren, bijvoorbeeld 's morgens of direct nadat de leerling gerust heeft.

- Aanpassingen in het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA)
Voor de onderdelen van het examen geldt gelijkwaardigheid voor alle leerlingen. Inhoudelijk mogen er geen lagere eisen gesteld worden. De examencommissie en het bevoegd gezag kunnen met een onderbouwde motivering wel afwijken van de schoolreglementen en de vorm van examineren.

Voorbeelden van aanpassingen in het PTA zijn:

- Tijdsverlenging bij het maken van toetsen of het inleveren van werkstukken.
  - Spreiding van toetsen over meerdere perioden in een jaar.
  - Toetsen samenvoegen of opsplitsen
  - Toetsen in een andere vorm afnemen
  - Het later afronden van het schoolexamen; De cijfers van het Schoolexamen dienen 3 dagen voor aanvang van het tijdvak waarin het centrale schriftelijke examen wordt afgenomen ingevoerd te zijn bij DUO. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid om het schoolexamen later af te ronden.
- Aanpassingen voor het centraal schriftelijk examen
Ook voor het centraal schriftelijk examen gelden diverse aanpassingsmogelijkheden.

Voorbeelden van aanpassingen zijn:

- Tijdverlenging van het examen.
- Gebruik maken van rustmomenten tijdens het examen.
- Spreiding van het centraal schriftelijk examen over meerdere tijdvakken, of spreiding van het centraal schriftelijk examen over twee jaar.
- Een examen maken op een andere plaats dan op school.
- Aanpassing van de officiële begintijd van een examen.
- Digitale examens geven de mogelijkheid om samen met de leerling en ouders te kijken naar een geschikt moment om het examen af te nemen.

Voor aanpassingen in zowel het PTA als in de het Centraal Schriftelijk Examen dient het bevoegd gezag van de school deze voor te leggen aan de Inspectie met passende

verantwoording. Voor het maken van een centraal schriftelijk eindexamen op een andere locatie moet de Inspectie toestemming verlenen.

De consulent OZL kan meedenken over vragen die te maken hebben met mogelijke aanpassingen in toetsing en examens. Meer informatie over dit onderwerp vindt u in de brochure 'Op weg naar het diploma' (Jong, de, 2018). Deze is te vinden op de site van Ziezon en wordt jaarlijks bijgewerkt.

Loopbaanoriëntatiebegeleiding (LOB)

De ziekte van de leerling kan medebepalend zijn voor keuzes met betrekking tot schoolopleiding, vervolgopleiding of beroep. Het is belangrijk om samen met de leerling hierover in gesprek te gaan tijdens de loopbaanoriëntatiebegeleiding (LOB). Enkele handreikingen bij LOB en ziekte zijn:

- Ga een gesprek over de ziekte niet uit de weg.
- Ga uit van wat de leerling graag wil. Veel opleidingen en beroepen zijn met aanpassingen wel goed mogelijk.
- Probeer in de loopbaanbegeleiding te achterhalen:
  - welke kwaliteiten de leerling heeft die hij in kan zetten in zijn studie of toekomstige beroep. Dit punt wordt bij leerlingen met een beperking regelmatig over het hoofd gezien.
  - waar de leerling tegen aan loopt, welke beperkingen hij ervaart en welke invloed dat heeft op het dagelijkse functioneren. Denk samen na over mogelijke aanpassingen en oplossingen.
  - wat haalbaar en wenselijk is voor de leerling. Staan de aanpassingen die nodig zijn nog in verhouding tot de wens van de leerling om de opleiding te volgen of het beroep uit te oefenen?
- Adviseer de leerling om in gesprek te gaan met de studenten en de studieloopbaanbegeleider van de gewenste opleiding of met mensen uit het werkveld. Het doel daarbij is om naast de reguliere loopbaanvragen ook te vragen naar belasting en mogelijkheden.

De consulent OZL kan meedenken over vragen die te maken hebben met ziekte en belastbaarheid, mogelijke aanpassingen, studiekeuze of beroep gerelateerde vragen.

Gymnastiek

Een zieke leerling kan door ziekte en behandeling sneller vermoeid raken. De inspanningstolerantie neemt dan af. Voor de opbouw van zijn conditie is het ook voor een zieke leerling belangrijk dat hij zo lang mogelijk mee blijft doen aan de gymnastieklessen.

- Wees als gymnastiekleraar goed op de hoogte van de mogelijkheden van de leerling. Het streven is dat de leerling zelf zijn grenzen aan geeft. Respecteer die grenzen. Praat achteraf met de leerling en eventueel met zijn ouders, als u het gevoel heeft dat de leerling (te) snel af haakt.
- Als het niet mogelijk is een hele les te volgen, laat uw leerling de onderdelen meedoen die hij wel kan uitvoeren.
- Gymnastiek heeft ook een sociaal element. Door de leerling andere taken te geven, zoals scheidsrechter of rechterhand van de leerkracht zijn, blijft hij betrokken bij de klas.
- Is het lichamelijk niet mogelijk de gymlessen te volgen dan kan in het voortgezet onderwijs dispensatie verleend worden voor de gymnastiekles. Het bevoegd gezag moet dit melden aan de inspectie.

Zorg voor de zieke leerling

Afmelden

Een zieke leerling kan periodes hebben waarin hij zich relatief goed voelt en periodes waarin hij zich minder goed voelt. Geef aan dat u er begrip voor heeft dat uw leerling zich afmeldt als hij zich niet goed voelt. Spreek met ouders en leerling duidelijk af dat hij aanwezig is zodra hij dit psychisch en fysiek aan kan. Dit voorkomt dat de leerling te veel druk ervaart rondom zijn aanwezigheid en over zijn grenzen heen gaat. Met de afspraak om wel te komen zodra dit mogelijk is, weet hij dat hij ook voor een uur van harte welkom is.

Uitstapjes

Wanneer de leerling extra zorg nodig heeft, snel moe is of gebruik maakt van hulpmiddelen zoals een rolstoel is een uitstapje met school minder vanzelfsprekend. Uiteraard is het wel belangrijk dat de leerling zo mogelijk meegaat met de uitstapjes. Bespreek met de leerling en zijn ouders wat er geregeld moet worden om deelname mogelijk te maken. Denk er ook om dat de leerling na de activiteit terug moet naar school of huis. Mogelijke aanpassingen zijn:

- De leerling vervoeren met een buggy, achterop de fiets of in een auto.
- Extra begeleiding meenemen, bijvoorbeeld een ouder of iemand die geïnstrueerd is door de ouders.
- De leerling een deel van de activiteit mee laten doen.

Pauze

Maak met uw leerling en/of ouders afspraken over de invulling van de pauze. Sommige leerlingen kunnen in de pauzes niet mee naar buiten omdat ze een extra rustmoment of rustige plek nodig hebben. Het kan ook zijn dat het bijvoorbeeld buiten te koud is. Bespreek waar de leerling is en wie in de pauze bij de leerling blijft.

Inzet van ICT

ICT-middelen op onderwijsgebied zijn inmiddels breed ontwikkeld. Ze kunnen een goed alternatief zijn voor of aanvulling op andere aanpassingen in het lespakket of lesrooster. Het werken op een laptop kan de zieke leerling ondersteunen bij bijvoorbeeld het schrijven, het lezen of het maken van toetsen.

Met ICT-middelen is het ook mogelijk om op afstand (thuis of in het ziekenhuis) deel te nemen aan het schoolleven. Zo kan de leerling de lessen blijven volgen of 'aanwezig' zijn bij activiteiten. Dit kan via skype, maar ook met de KPN Klasgenoot. De KPN Klasgenoot is een ICT-set waarmee de leerling via beeld en geluid verbinding maakt met zijn klas en de leraar. U kunt de consultant OZL vragen naar de mogelijkheden.

Ook sociale media kunnen een rol spelen bij onderwijs op afstand.

Voor meer informatie en inspiratie verwijzen wij u naar www.kennisnet.nl en www.mijnkindonline.nl voor onder andere de brochure 'Sociale media op school' (Borgdorff e.a., 2013).

4 Ondersteuning voor de leraar

De verantwoordelijkheid voor de continuering van het onderwijs aan zieke leerlingen ligt bij de school waar de leerling is ingeschreven. Ook als deze leerling door zijn ziekte regelmatig of voor langere tijd afwezig is. Scholen kunnen hiervoor op verschillende manieren ondersteuning krijgen.

Consulent Onderwijsondersteuning Zieke Leerlingen (OZL)

De consulenten OZL bieden ondersteuning aan de zieke leerling, zijn ouders en de leraar bij alle facetten van het onderwijs aan zieke leerlingen. Zij zijn werkzaam bij onderwijsadviesbureaus en bij de educatieve voorzieningen van de Universitaire Medische Centra. Samen vormen de consulenten het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs (Netwerk Ziezon). Op de website www.ziezon.nl vindt u de contactgegevens van de consulenten in uw regio.

Een consulent OZL heeft onder meer de volgende taken:

- Het geven van voorlichting en advies aan leraren en ouders over onderwijs aan zieke leerlingen.
- Het geven van informatie over het ziektebeeld en de mogelijke consequenties daarvan voor het naar schoolgaan en de schoolprestaties.
- Het geven van advies over en begeleiden bij het aanvragen van hulpmiddelen en aanpassingen in de school.
- Het geven van advies over medicijnverstrekking en medische handelingen op school.

Een consulent OZL ondersteunt de school bij:

- Het onderhouden van contact met de zieke leerling en zijn ouders.
- De afstemming van afspraken over het onderwijs aan de zieke leerling.
- Het vinden van een juiste vorm van Passend Onderwijs
- Het organiseren van onderwijs en begeleiding van de zieke leerling thuis, in het ziekenhuis en op school.
- De inzet van ICT-hulpmiddelen, zoals bijvoorbeeld KPN Klassecontact.

Passend onderwijs

Met de invoering van passend onderwijs is er veel veranderd op het gebied van de ondersteuning van zorgleerlingen. Samenwerkingsverbanden ontvangen een budget voor het inzetten van extra mensen en/of hulpmiddelen. De verdeling van de budgetten verschilt per regio en samenwerkingsverband. Ga in overleg met uw intern begeleider of zorgcoördinator om te bespreken welke zorg en/of hulpmiddelen mogelijk zijn binnen uw samenwerkingsverband

Om ouders en scholen te informeren over alle regelingen rondom Passend Onderwijs is de “Handreiking Onderwijs en Zorg” opgesteld. In deze handreiking staat in een aantal stappen uitgelegd hoe ouders passende zorg tijdens de onderwijsuren kunnen regelen. De handreiking vindt u op de site www.passendonderwijs.nl

Ondersteuning bij verzorging, verpleging en Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen (ADL)

Wanneer een leerling extra zorg en begeleiding nodig heeft op het gebied van verzorging, verpleging en ADL, die de school redelijkerwijs niet kan bieden, maken de ouders afspraken met de school en de zorgverzekeraar en/of de gemeente over de benodigde zorg tijdens onderwijsuren. De afspraken die gemaakt worden over de (extra) ondersteuning die de school biedt, legt u vast in het ontwikkelingsperspectief. Afspraken over de zorg die geleverd wordt tijdens onderwijsuren, legt u vast in het zorgplan van de leerling.

Extra zorg in de vorm van persoonlijke verzorging vanwege een medische aandoening (geneeskundige verzorging) wordt vergoed door de zorgverzekeraar. Deze zorg kan zowel thuis als bijvoorbeeld op school geleverd worden. Hierover kunnen ouders, de leerling, de school en de kindervrijverpleging/thuiszorg afspraken maken. Het kan hierbij gaan om zorg in natura (ZIN) of een persoonsgebonden budget (PGB). Extra zorg in de vorm van begeleiding valt onder de Jeugdwet (jonger dan 18 jaar) en de WMO (ouder dan 18 jaar) en komt voor rekening van de gemeente.

De onderwijsconsulent

Komt u er samen met de ouders en de zorgverlener niet uit, dan kunt u of de ouders een onderwijsconsulent inschakelen. Dit zijn onafhankelijke deskundigen die advies kunnen geven over een passend aanbod voor het kind. Ook wanneer er sprake is van een combinatie van specifieke begeleiding en geneeskundige zorg.

5 Netwerk Ziezon

Netwerk Ziezon is het landelijk netwerk Ziek Zijn & Onderwijs. Bij dit netwerk zijn ruim 120 professionele consulenten uit het hele land aangesloten, die gespecialiseerd zijn in de begeleiding van scholen en leraren op het moment dat zij te maken krijgen met een chronisch of langdurig zieke leerling op school of in de klas. In dit hoofdstuk geven we u informatie over het netwerk Ziezon en op welke manier u in contact kunt komen met een consulent Onderwijsondersteuning Zieke Leerlingen (OZL)

Landelijk expertisenetwerk Onderwijsondersteuning Zieke Leerlingen

Het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs is in 2000 opgericht. In de afgelopen decennia is binnen Netwerk Ziezon veel expertise opgebouwd rondom het onderwijs en de begeleiding van leerlingen die gedurende langere tijd (psycho-)somatisch ziek zijn. Met de inzet van de specifieke kennis van de consulent OZL wordt de doorgaande leerlijn van deze leerlingen zo min mogelijk onderbroken, blijven leerlingen betrokken

bij hun klas en houden zij contact met hun docenten, klasgenoten en (school)vrienden. Het continueren van het onderwijs van een leerling, en het daarmee voorkomen van onnodige kostbare onderwijsachterstanden, is het uitgangspunt in het werk van de consulent.

De consulenten OZL in Nederland zijn werkzaam bij of een onderwijsadviesbureau (OAB) of een Educatieve Voorziening (EV) van een UMC en werken nauw samen. De kracht van het netwerk is dat er enerzijds expertise is over de medische component en anderzijds kennis van wat er in de directe omgeving van de zieke leerling speelt. Er zijn via de consulenten korte lijnen met zorgprofessionals in het ziekenhuis en met school en regionale onderwijs- en zorgpartners. Op deze wijze is de keten van ziekenhuis naar school in het belang van de doorgaande leerlijn gewaarborgd.

Contact met een consulent OZL

Bent u op zoek naar ondersteuning voor het onderwijs aan uw zieke leerling, neemt u dan contact op met een consulent van een onderwijsadviesbureau in uw omgeving. Kinderen uit deze doelgroep die onder behandeling zijn van een UMC zijn, kunnen begeleiding krijgen van een consulent van de educatieve voorziening in het UMC. De contactgegevens vindt u op de website van Netwerk Ziezon, www.ziezon.nl. Op deze website vindt u bovendien een schat aan informatie, publicaties en nieuws over de impact van ziek zijn op het onderwijsproces van de leerling en hoe u hier op een zo goed mogelijke manier mee omgaat.

Relevante websites

In dit boekje bent u verschillende verwijzingen naar websites tegen gekomen. We zetten deze sites hieronder voor u op een rij.

www.ziezon.nl

Ziezon is het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs. Op de site vindt u onder meer publicaties, adressen en de laatste ontwikkelingen over het onderwijs aan zieke leerlingen.

www.passendonderwijs.nl

Op deze site vindt u informatie over passend onderwijs, inclusief voorbeelden uit de praktijk, brochures en de laatste ontwikkelingen.

www.kennisnet.nl

Kennisnet geeft advies aan scholen in het basis-, speciaal-, voortgezet en middelbaar onderwijs over de inzet en implementatie van ICT.

www.mijnkindonline.nl

Mijn kind online is het kenniscentrum jeugd en media. De site bevat informatie over het omgaan van kinderen en jongeren met (sociale) media. Ook vindt u er inspiratie voor de inzet van (sociale) media in de klas.

www.pgb.nl

Per saldo geeft informatie over het persoonsgebonden budget.

www.regelhulp.nl

Deze website bevat actuele en betrouwbare informatie op het gebied van zorg, ondersteuning, jeugdhulp en financiële regelingen bij ziekte of beperking.

www.onderwijsconsulenten.nl

Onderwijsconsulenten kunnen ouders/verzorgers, scholen en samenwerkingsverbanden onafhankelijk adviseren en begeleiden bij onderwijskwesties rond een kind met een handicap, ziekte of stoornis.

www.onderwijsinspectie.nl

Op deze website vindt u onder andere informatie over aanpassingen van het lesprogramma en afwijken van de onderwijstijd.

Gebruikte literatuur

Assman-Hulsmans, C., Roosmalen, T. van & Thoonen, G. (1998). *Kinderkanker/-kansen in het onderwijs*. Rotterdam en Nijmegen: Academisch Ziekenhuis

Bakker, R., Bootsma, J., & Engwerda, M. (2010). *Zorgen over, zorgen voor...De leerling met een chronische- of langdurige ziekte*. Den Haag: Ziezon

Bakker, R., Bootsma, J., & Boom, A. (2013). *Zorgen over, zorgen voor...De leerling met een zieke broer of zus*. Den Haag: Ziezon

Bongaards, B. & Sas, J. (2003). *Praktijkboek leerlingenzorg; het omgaan met zorgleerlingen in de basisschool*. Groningen: Wolters Noordhoff

Centraal bureau voor de statistiek (2008). *Gezondheid en zorg in cijfers 2008*. Hoofdstuk 3, De gezondheid van Nederlandse kinderen. Geraadpleegd op (juni 2014) <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/516BE7D7-B35E-4CFA-BF66-9B48ADF6995F/0/2008c156pub.pdf>

Jong, I. de (2018). *Op weg naar het diploma*. Geraadpleegd op (mei 2018) <http://ziezon.nl/wp-content/uploads/sites/7/2018/02/Examendossier-2018.pdf>

Jong, J.T.E. de & Zaagman- van Buuren, M.J. (2002). *Algemene ziekteleer*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum

Lieshout, T. van & Lieshout, B.E.M. (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Mokkink, L.B., et al (2006). *Omvang en gevolgen van chronische aandoeningen bij kinderen*. Geraadpleegd op (maart 2014) http://www.zorgvoorhetziekekind.nl/media/files/Rapport_Mokkink_et_al.pdf

Kaspers, F. (2014). *Passend onderwijs, informatiegids voor ouders*. Geraadpleegd op (maart 2014) <http://www.passendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2013/12/Informatiegids-Passend-Onderwijs-2014.pdf>

Onderwijsinspectie (2018) *Maatwerk in onderwijstijd voor leerlingen met een beperking* geraadpleegd op (juli 2018) <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/onderwijstijd/maatwerk-in-onderwijstijd-voor-leerlingen-met-een-beperking>

Overheid (2014). Wet- en regelgeving; Inrichtingsbesluit WVO. Hoofdstuk 3, artikel 19, 26 & 31. Geraadpleegd op (1 juli 2014)

http://wetten.overheid.nl/BWBR0005946/geldigheidsdatum_01-07-2014#HoofdstukIII;

Overheid (2014). Wet- en regelgeving; Wet op het voortgezet onderwijs. Hoofdstuk 1, artikel 11 a, 11c & 11d. Geraadpleegd op (1 juli 2014) http://wetten.overheid.nl/BWBR0002399/TitellI/Afdeling/HoofdstukI/1/geldigheidsdatum_01-07-2014

Overheid (2014). Wet- en regelgeving; Eindexamenbesluit VO. Hoofdstuk 3, artikel 31 & 32. Hoofdstuk 4, artikel 45. Hoofdstuk 6, artikel 55 & 59. Geraadpleegd op (1 juli 2014) http://wetten.overheid.nl/BWBR0004593/geldigheidsdatum_01-07-2014

Passend onderwijs (2018). Brochures en handreikingen; 'Handreiking Onderwijs en Zorg. Geraadpleegd op (april 2018)

<https://www.passendonderwijs.nl/brochures/handreiking-onderwijs-en-zorg-gesprekshandleiding/>

Passend onderwijs (2014). Hoe werkt passend onderwijs; Veranderingen voor leraren en begeleiders. Geraadpleegd op (juni 2014)

<http://www.passendonderwijs.nl/hoe-werkt-passend-onderwijs/veranderingen-leraren-begeleiders/>

Roosmalen, T. van (2006). *Wat nu? Een leerling met kanker!* Nijmegen: REC Rivierenland, dienst Ambulante Begeleiding

Rijksoverheid (2013). *Passend onderwijs, voor leraren*. Geraadpleegd op maart 2014, <http://www.passendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2013/12/Brochure-passend-onderwijs-voor-leraren.pdf>

Schiet, M. (1998). *Gewoon een bijzonder kind; praktische informatie over het opvoeden van chronisch zieke kinderen*. Heerugowaard: Casparie

Schuil, P.B., Bolscher, D.J.A., Brouwers-de Jong, E.A., et al (2000). *Nederlands Leerboek Jeugdgezondheidszorg*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Stubbe, H. (2007). *Cystic Fibrosis en onderwijs*. Utrecht: Van Mechelen BV

Ziezon (2013). Brochure: *Zieke leerlingen en passend onderwijs*

ZIEZON onderwijsmap (2007). *Onderwijs aan leerlingen met een somatische belemmering*. Groesbeek: DHD Drukkerij

Zorgen over, zorgen voor...

In Nederland gaan jaarlijks ongeveer 3,2 miljoen leerlingen naar het primair, voortgezet en speciaal onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Van deze leerlingen heeft 10 tot 14 procent een chronische somatische aandoening of een langdurige ziekte. Dat zijn tenminste 320 duizend leerlingen die dagelijks in meerdere of mindere mate strijd leveren met hun gezondheid. Veel van hen volgen onderwijs op een reguliere school maar door hun ziekte zijn deze leerlingen niet altijd in staat optimaal te profiteren van het reguliere onderwijsaanbod. Scholen blijven verantwoordelijk voor deze leerlingen, ook als zij door hun ziekte (langere tijd) verzuimen.

Dit boekje is geen blauwdruk voor alle leerlingen met een chronische somatische aandoening of langdurige ziekte: elke leerling is uniek in zijn eigen situatie! Met dit boekje willen we een bijdrage leveren aan een zo ononderbroken mogelijke schoolloopbaan van deze leerlingen.